

Jazyg és germán leletek a szentesi múzeumban.

(Ide tartozik a XLVIII—XLIX. tábla.)

A szentesi múzeum az utóbbi időben is igen sok értékes lelet anyagával gyarapodott, amelyek részint ásatásokból, részint szórványos leletekből származnak. Minthogy nagyobb összefoglaló ismertetést — az anyag nagysága miatt — nem közölhetünk, ez alkalommal néhány *jazyg* és *germán* leletet mutatunk be.

I. Jazyg emlékek.

Ennek a többek által turáni lovasoknak, mások által szláv-szarmatáknak tartott népnek, amelyet Hóman Bálint¹ és Alföldi András² iráninak mondanak, Szentes határában sok helyen maradt nyoma: eddig húsz lelőhelyét ismerjük. Az egyes helyeken található kevés számú sírből arra lehet következtetni, hogy vagy kevés ideig voltak egy-egy helyen, vagy pedig egyes családok külön-külön és egymástól távolabb telepedtek le. Az e csoportba tartozó nagyhegyi, péterszögi és sárgaparti leletek közül csak azokat ismertetjük, amelyek az eddigi leletanyagból teljesen ismeretlenek.

1. Nagyhegyi lelet.

Az alább ismertetett 20. számú sírlelet az ú. n. „Nagyhegy“-ről, Szentes e legtöbb régiségét adó lelőhelyéről való. E résznek egyik legnagyobb temetője a Juhász János, Musa János, Somogyi Lajos, Busi Imre és néhai Gálffy Sándor közvetlen egymáshoz kapcsolódó, részben egymás melletti szőlős területe, amelyen eddig 424 sírt tártunk fel. Volt közöttük bronzkori, jazyg, germán, avar és nem messze e területtől, magyar. A 424 sírből 109 volt a Musa János három részen levő területén. A harmadik részben 44 sírt tartalmazó avarkori temető déli oldalának legszélén volt a 20. számú sír, amely a csontváz jellegzetes égtáji fekvése, leletanyaga és csontalkatából megállapíthatóan, egy fiatal, előkelőbb jazyg nőé volt. A 170 cm hosszú csontváz, 160 cm mélyen, fejjel dél-

¹ Magyar Történet. I. kötet. Népvándorlás. 30. l.

² Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Berlin, 1926. 4. l.

keletnek, lábbal északnyugatnak, kinyújtott végtagokkal, hanyatt feküdt, koporsó nélkül.

A csontváz feje mögött 17 cm hosszúságban és 8 cm körüli szélességben, több, vékony hártyaszerű aranylemezről préselt emberi és állatalakok feküdtek egymás mellett és egymáson, részben felső, részben hátsó felületükkel felfelé fordulva és legnagyobb részben szétnyomva. Rendeltetésük egész határozottan nem állapítható meg. Lehetek bőrsüveg, pártá (főköttő), haj, vagy esetleg valami kis doboznak a fedél- és oldaldíszai, de esetleg ennek tartalmaként is szolgálhattak.

A süveg, pártá (főköttő), vagy hajdász mellett szól a fejtől kiinduló és a jobb oldalon könyökig elszórtan fekvő 150 darab apró aranyislóg (flitter), amely vagy a süvegről, vagy a pártáról (főköttőről) lecsüngő fátyolt, vagy pedig akár a szétbontott, akár fonatban lelógó haját, vagy utóbbi esetben az abba befont szalagot díszíthette. A keleteurópai régi női hajviseletben úgy az islógos fátyol, mint a fonatos hajviselet ismert, de a permi, szasszanidakori csészén is látható.³

A tudtommal csak itt előforduló állatábrázolásokat szimboliztikus jelentőségűeknek tartom.

Szokatlan a három azonos kivitelű és ábrázolású álarc. Ilyen süveg, nagyszakállas, bajúszos arcok a déloroszországi szkytha-szarmata-jazyg, továbbá a perzsa-szasszanida köemlékeken és királýsírokban talált aranytárgyakon, csészéken fordulnak elő.⁴ Megállapítható a pokrowski kurgánból kikerült leletben is, melyet Alföldi germán hatásúnak tart.⁵

A hazai jazyg sírok mellékleteiből megállapítható, hogy a gyöngyöket nagyon szerették s nemcsak a nyakon, karon és derékon, hanem sokszorosan körütekerve a lábukon, a boka felett is hordták, de a ruhán is előfordultak. Kétségtelen, hogy a lábakon is épúgy díszül szolgáltak, mint a nyakon, karon, vagy derékon és aligha a láb összekötözésére.⁶ Ezt több olyan sírból is kétségtelenül megállapíthattam, ahol a lábak elkülönülve, egymástól távolabb voltak és mindegyik bokát külön gyöngyfűzér díszítette.

A sírban a következő leleteket találtuk:

1. Három, szakállas, bajúszos férfit ábrázoló álarc, hártyaszerű aranylemezről sajtolva; egyik felük domború. Hátsó homorúrészük pépes anyaggal van kitöltve. Az így keletkezett lapos fenékrészt vékony bronzlemez fedi, melynek közepéből egy kis szeg áll ki. A három közül kettő összelapult és töredékes; a harmadik aránylag ép (XLVIII. 1.). Alakja tojásdad, 40 mm hosszú, a felső harmadában kiszélesedő részén 28 mm. A kidomborodó homlok magassága 12 mm. A fejbúttól és mindkét oldalt

³ Nagy Géza és Nemes Mihály: A magyar viseletek története. 44. l. Képek. 15. l. 1—7. és 2. l.; fekete tábla 1. sz. ábra.

⁴ U. o. fekete tábla 5—6, 10, 15—16. ábrák; IV. tábla 2. sz. és XXVI—XXVII. szövegoldal.

⁵ Leletek a hun korszakból. Arch. Hung. IX. XXIV. tábla 6, 41. l.

⁶ Párducz Mihály: A Nagy Magyar Alföld rómaiakori leletei, 72. l.

a süveg szélét ábrázoló és az arc széléig nyúló ívonalig 13 vízszintes, rovátkás vonal húzódik. Ettől jobbra és balra, a szemöldökig, lefelé keskenyedő, középrészén függőleges, a szélek felé kissé dült irányú rovátkák vannak. Valószínűnek látszik, hogy a fejhez simuló, egyenes és hegyben végződő süveget ábrázol, amely Nagy Géza szerint,⁷ a szkytha-szarmatáknál, hátul, a halántékuktól a nyakig érő volt. A majdnem egyforma vastagságú orr, mely a süveg szélétől kezdődik, 11 mm hosszú és 4 mm széles. Tőle jobbra és balra 4 mm távolságban vannak a szemeket ábrázoló, kölesszem nagyságú, sötét vöröses színű kerek üvegek, vagy kövek. Az orr alatt 3 mm-re, az egész szélességet átfogó, felfelé hajló kettős mélyedés és ezek közt kiemelkedő vonal húzódik, talán a bajusz és száj ábrázolására. A száj alatti részen egy, a hegyével lefelé fordított kis háromszög alakú símafelületű tér, bizonyára az ajakot ábrázolja. Ettől jobbra és balra, egészen az arc széléig terjedő, dültirányban kiágazó, sűrű egymásmelletti vonalak, a szakállt tüntetik fel. A hátsó, lapos felületen, bőrnyomok láthatók; valószínűnek látszik, hogy a lap, a közepén kiemelkedő szeggel valami bőrtárgyhoz (süveghez?) volt erősítve.

Hasonló anyagból és kivitelben készültek az alább következő tárgyak is:

2. 22 mm magas és a farkáig 24 mm hosszú kis galamb (XLVIII. 2.). Bár a felülete rongált, több helyen láthatók rajta tollat ábrázoló mélyedések és domborodások.

3. 37 mm hosszú álló nyúl-alak (XLVIII. 5.). Feje és két lába hiányzik. A hiányzó részek úgy ennél, mint a többinél a föld nyomása következtében ellapított 40 töredékdarabban vannak meg.

4. 46 mm hosszú, futó helyzetben levő nyúl (XLVIII. 8.). Egyik hátsó lába egészen, két első lába részben hiányzik.

5. 35 mm hosszú, futó nyúl (XLVIII. 3.). Úgy a test, mint a lábak nagyrésze hiányzik.

6. Nyolc azonos méh, cicada, vagy tettix (XLVIII. 9.). A legépebb példány hossza a fejtől a szárny végéig 22 mm. A fej 7 mm; a két összeérő szárny 12 mm széles. A fej a törzstől két párhuzamos, vízszintes vonallal, mélyedéssel rovátkával van elválasztva. Ehhez hasonló két vonallal határolja a fej két szélén levő szemeket is. A test közepén, a nyaktól végig, lefelé szélesedő, kettős kidomborodó vonal húzódik. Ugyanonnal indul az a két kidomborodó vonal is, amely a szárnyakat választja el egymástól. Nálunk eddig tudtunkkal cicadával csak fibulák fordultak elő, melyeket Hampel ismertetett.⁸ Újabban Alföldi András közölt cicadákat, de ezek nem fibulával fordultak elő,⁹ hanem az egyik rábaporgányi lelet

⁷ I. m. 4. l.

⁸ Régibb középkor emlékei Magyarhonban. Budapest, 1897. I. rész. 14. l. és IX. tábla.

⁹ Leletek a hunkorszakból stb. XI. táblán és szöveg 73. old. XIV-ik táblán. 15. 17—8. és szöveg 72-ik old.

karékének csüngőjén, a másik a lévai, aranyozott bronzlemez szíjvégén. Nagyhegyen az egyik nyakék csüngője volt, a másik valószínűleg hajdísz.

7. Szarvas (öz) (XLVIII. 7.). Bár a lábak nem igen mutatják a karcsú lábú szarvast, vagy özet, de a fej alakja azt sejteti. A fej és az eredeti helyén meglevő ép láb közötti magassága 45 mm, hossza 50 mm. Úgy a visszafelé forduló fej, — mely a szkyltha szarvas ábrázolások jellege — mint a test és a lábak erősen kidomborodnak. Három láb hiányzik.

8. Kutya (XLVIII. 4.). Csak az alaknak megfelelő szétnyomott lemez van meg. 45 mm hosszú és 26 mm magas.

9. Hal (XLVIII. 6.). Csak kb. kétharmad része van meg a hátuszonytól a farkáig. E töredék hossza 50 mm, a legszélesebb része 15 mm. Úgy a hát-, mint a farkúszója, valamint a pikkelyek, az ábrázoláson jól kivehetők; a fényképen azonban nem tűnnek ki jól.

10. Négy kis rozetta.

11. Két síma bronz fülönfüggő.

12. 81 gránát-, borostyán-, üveg- és pasztagyöngyből álló füzér a nyakról.

13. Bronzkarika, a gyöngyfüzér összekapcsolására.

14. Hattyúnyakhoz hasonló bronz. Valószínűleg a füzéren levő előbbi kapocsba való akasztáshoz.

15. Zárt bronzkarikán csüngő, cicadaalakú bronz lemezdisz a mellről; valószínűleg a nyakék csüngő dísz volt.

16. Igen vékony, kerek ezüstsövet darabja. A megmaradt töredékből megállapíthatóan, átmérője 60 mm körüli lehetett. Talán egy korongos fibulának a laprésze volt.

17. Nagy, agyagorsófej.

18. Vastag, tömör bronzkarika a medence tájról.

19. Karék. Borostyán-, calcedon- és krétagyöngyökből. Balkarról.

20. Karék. Hengerded idomú krétagyöngyök, melynek egyikén, közepe, egy bronzgyűrű foglalat van.

21. A balláb bokájáról sokszorosán rátekert 369 gyöngyszemből álló füzér (borostyán, üveg, paszta és kő).

22. Ugyanolyan a jobb lábról, de 343 drb.-ból áll.

23. A bal lábfejnél talált 20 cm magas, 30 cm széles és 19 cm mély bronzveretű faládika. Fedele húzós (XLVIII. 14.).

24. A bal lábfej mellől előkerült vöröses színű kis talpasedény (XLVIII. 13.). Magassága 73 mm, szájnálása a perem széléig 64 mm.

25. Fordított horgonyalakú, tömör, bronztárgy. Valószínűleg a mellette fekvő ládika zárórésze (XLVIII. 14. képen a ládika elején látható).

26. Vaseszköz. Talán a ládika nyitója, kulcsa. Nem ép. Hossza 8 cm. Egyik végén a felakasztás céljára kerek lyuk van.

27. Vaskés. Hossza 12 cm.

2. Péterszögi lelet.

Kunszentmárton határában, Péterszög nevű határrészen, amely a várostól délnyugatra kb. két km-re terül el, a Köröshöz közel fekszik Kanyarecz József 502. sz. tanyaföldje. Ennek egy kis kiemelkedő részén, Pajer Lajos, a múzeumunk ottani lelkes barátja és kutatója, megbízásunkra sírokat kutatott és talált. Az eredmény nem volt nagy, mert a három napi ásatás után csak két sírra akadt, de az egyikben talált aranyfibula az e korbeli leletekben szokatlan alakja és díszítése miatt, mégis igen jónak mondható.

Sajnos a sírleletről csak későn, a feltárás után értesültem és így az egyébként igen kemény talajban, melyet csákányozni kellett, a lelettárgyak törve és úgy látom, nem teljes összességükben kerültek elő. Bizonyára a sír nem lett egészen kiásva, mert akkor valószínű, hogy edényre is akadtak volna. Szerencse, hogy a legfontosabbak, a fibulák, aránylag épen kerültek ki.

Az első sírban 120 cm mélyen, női csontváz volt a szokásos fekvésben. Mellette a következő tárgyak voltak:

1. Két bronz fülönfüggő. 2. Gyöngynyakék, csiszolt gránátgyöngyökből. 3. Két fibula. Egyik arany, a másik bronz. 4. Bronz karperec.

A második sírban, ugyanolyan mélységben és helyzetben gyermekcsontváz feküdt. Mellékletként kis füles edény volt a lábnál, ez is darabokra törve.

Az első sírban talált mindkét fibula különleges és ezért figyelmet érdemel. Az egyik fibula (XLVIII. 10. a., b.), két részből áll; felsőrése vékony aranylemezből préselt, tojásdad alakú, domboru hátú. A legtetetjén, síma ovális felületen aranylemez keretbe foglalt egy 15 mm hosszú, 8 mm széles, ugyancsak tojásdadalakú, vörösesbarna színű, puhatapintású, jelenben könnyen morzsolódó, fénytelen, kiemelkedő, borostyán ékkő van. Az ezt magába foglaló keret alján, valamint a síma felső, laposfelület szélén körül, vékony, csavart aranyszál húzódik, melynek két oldalánál, tömör kis pontszerű gömböcskék vannak. A kettő közötti mezőben, az ékkő kerületét követve, kis gömbök helyezkednek el. A felső peremtől induló lefelé hajló és lefelé mindjobban szélesedő 7 mm magas oldalon, köröskörül, aranyszálból készült, kis gömbökkel kirakott egymással érintkező, vagy egymástól távolabb levő, kilenc kettős félkör mindegyikében a középpontnak megfelelően, piramisszerűen, egymásra helyezett hat gömböcske foglal helyet. Az ívek közötti szabadon maradt helyen, egymástól nagyobb távolságra, három gömböcske van. Alsószélét vékony, csavart aranyszál fogja körül. Ez a felsőrésszel valami fehéres péppel volt kitöltve és a tűtartó lábak nyúlványával egymáshoz szögecselt fenéklemezre, ráhajlítással volt rögzítve. A külső lap vékony aranylemezzel volt bevonva, vagy befuttatva, amelynek nagyrésze lekopott. A túláb egy része letörtött és a tű is hiányzik. A másik tűtartó rész ép. Hossza 12 mm, szélessége

7 mm. Közepe táján, félkörnyi bemélyítés van. A fibula egész hossza 34 mm, szélessége 25 mm, magassága a felső, lapos részig 9 mm, az ékkő felső részéig 12 mm.

Ilyen típusú fibulát hazai leleteinkből nem ismerek. Ezért, s mert az alakja és díszítése elüt az ismert római és provinciális fibulákétól, valószínűnek tartom, hogy nem római, sem nem római utánzat, mint az a jazygok sok tárgyán megállapítható, hanem saját műipari készítményük, vagy pontus-melléki eredetű.

A másik bonzfibula (XLVIII. 11.) kéttagú; 3 mm vastag, gömbölyű húzalból készült. A kicsiny fibula nyaka nyerges és aláhajlított, keskeny, rövid tűtartója van. Szokatlan ez az alak is, mert a 21 mm magas nyerges nyakrész, a fejtől való kiindulásától a végződésig, a belőle képezett tűtartóig, egyforma vékonyságú síma, hengeres húzalból van. Tűtartója 6 mm hosszú és 4 mm széles. A keresztalakú fejrész 21 mm és ugyanolyan vastagságú bronzhúzalból van, végein gömbök vannak. Ez az alak némileg hasonlít az Almgren egyik északi fibula típusához,¹⁰ amelyet megállapítása szerint is nehéz valamelyik csoportba beosztani. Korát a III. századra teszi, ami pénzekkel datált, hasonló leleteket tartalmazó sírok korának is megfelel.

3. Sárgaparti lelet.

Szentes északi részénél levő vályogverő telepen évtizedek óta, évente több jazyg sírt találtak vályogverők. Tudomásunk szerint eddig mintegy húsz sír került elő, amelyek több helyen, egymástól távolabb, kisebb csoportokban feküdtek, de egy-egy helyen kettőnél, vagy háromnál több nem volt.

Az alább ismertetett sírleletet Szatmári Imre telepén, az ő előzetes értesítése alapján teljes egészében tárhattuk fel.

A 2·60 m hosszú és 1 m mély sírban — a humusz réteget már régebben lehordták — a szokásos helyzetben feküdt egy 170 cm hosszú női csontváz. A sír hosszúsága szokatlan, de itt több is volt hasonló hosszú, de annál keskenyebb.

A sírban a következő leletdarabok voltak:

1. Két bronz fülönfüggő. 2. Nyakék. Fele bronz, fele gyöngyökből. 3. Kis bronzkapocs, mely a gyöngysor végén volt és a bronz fél torqueshez való bekapcsolására szolgált. A másik vég, közvetlenül a bronz részén levő egyik hurokba volt erősítve.

A jazyg sírokban sűrűn előforduló nyakdísz háromféle változatban ismeretes. Leggyakoribb a csupán gyöngyökből álló; ritkább a félig gyöngyből, félig bronzból való, amelyet mindig úgy viseltek, hogy a bronz félrész, a nyak hátsórészén volt; legritkábbak a bronzból valók, aminő-

¹⁰ Studien über Nordeuropäische Fibelformen. Mannusbibliothek 32. sz. Tafel IX., VII. Gruppe 202. sz.

ket a tömörebb formában a keltáknál is megtalálunk, de a honfoglalás-kori sírokban is gyakran előfordulnak vastagabb kivitelben, sodrott formában.

4. Két bronzfibula a vállaktól, melyek közül az egyik ugyancsak egészen ismeretlen, új típusúnak látszik.

5. Nagy agyag orsófej a jobb kéztől.

6. Szegletes vascsat a medencéből.

7. Mindkét bokáról sokszáz darabból álló fűzér, gránát-, üveg-, kréta- és pasztagyöngyökből.

8. Fületlen kis edény.

A fibulák közül az egyik (XLVIII. 12. a., b.), kéttagú, keresztalakú. Rúgótekerceses fejtől a tűtartó lábáig, illetőleg a tű hegyéig 20 mm. A fej közepétől ellenkező irányban kiálló gömbösvégű nyúlvány 23 mm. A kettő között levő rúgótekerces 4 mm vastag és szárai jobbra és balra egyformán 10—10 mm hosszúak. A fejtől kiinduló ívhajlású nyak szokatlanul széles, lemeze, mely a kiindulásnál 9 mm, a végződésénél 3·5 mm, vékony és hajlékony.

Ennek felsőrészéhez kissé hasonlít az Almgren által közölt egyik fibula,¹¹ ily hosszú hátsó nyúlványú azonban az általa ismertetett fibulák között egy sincs. Ebbe a csoportba sorozott fibulák korát a velük talált érmek datálása alapján a III. századba teszi, tehát a másikkal egykorúnak tartja.

A második fibula (ábráját nem közöljük) hasonló az általunk Zalotán, a 20. sírban találttal, melyet Párducz¹² az I. századba tartozó I. csoportjába osztott. Mi úgy a zalotai, mint a sárgaparti sírleletet az ott talált egy Antoninus Pius, két Commodus érem és a fibulák alapján is a III. századnak tartjuk, annak ellenére, hogy a Sárgaparton eddig talált érmek II. századiak voltak, de a leletek azonosak a többi datálttal.

A Szentese környéki jazyg temetők közelében megtalálhatók a hunavarkori temetők is, amiből arra következtethetünk, hogy a későbbben jöttek a régi lakott telepeket foglalták el és hogy az itteni jazyg sírok laposak, jeltelenek voltak.

II. Germán emlékek.

A germán leletek ethnikum szerinti szétválasztása és korának közelebbi meghatározása nagyon nehéz, ami szinte természetes is, amikor tudjuk, hogy a népvándorlás hazánkat mennyiféle germán néppel árasztotta el. Különösen nehéz az Alföldön, illetőleg a Duna—Tisza közén és szélein található leleteket szétválasztani és korukat megállapítani.

Hazánk eddig ismert legnagyobb germán temetője a kb. 300 sírt magába foglaló, egységes jellegű Szentese-berekháti temető. Az általam

¹¹ I. m. Tafel V. 103. sz.

¹² I. m. XIII. tábla 7. sz.

részben ismertetett¹³ és többek részéről hivatkozott leletek meghatározásánál a velük foglalkozó szakemberek, úgy az ethnikum, mint a kor tekintetében, más-más megállapításra jutottak. Hampel József¹⁴ gepidának tartja, Diculescu¹⁵ lakring-vandálnak, akik már Marcus Aurelius uralkodása alatt a jazygokkal jöttek Dáciába. A Diculescu munkáját bíráló M. Jahn¹⁶ gepidának tartja. Párducz¹⁷ Diculescu megállapítását fogadja el, de a temető korát, a sziléziai IV. századi paizsdudorok hasonlósága alapján a Diculescu által feltételezett M. Aurelius és Constantinus közti korhatárral szemben, a IV. század végére, vagy az V. század elejére teszi. E. Benninger¹⁸ a Szentes-berekháti lelet egyik fibulájára hivatkozva nyugati gótnak tartja. Az eltérő véleményekből is látható, hogy a Szentes-berekháti leletekben úgy a vandál, mint a nyugati gót és gepida jelleg, vagy hatás kimutatható.

Az előkerült leletek tanúsága szerint úgy a Szentes-berekháti, mint a későbbben feltárt, de még nem ismertetett Szenes-nagyhegyi és Szentes-kökényzugi temetők egy korból valók és vagy a keleti gótoktól, vagy a gepidáktól származnak. Korát a M. Aurelius markomann háborúja és az Aurelianus császár által a gótoknak átengedett Dáciába 275. körül történt letelepülése idejére, vagy a VI. századba teszem.

Keleti gótnak tartjuk a most ismertetendő, nagyhegyi, madárfejes csatokat, III—IV. századinak a berekháti és kökényzugi temetőben talált mintegy tíz darab III—IV. századi lyukasztás nélküli érem alapján. De ha ez a dátum korainak bizonyulna is, akkor is egész az V—VI. századig meg volt a lehetőség arra, hogy ide gótok, vagy gepidák jöhettek. Attila halála után a Dunáig terjedő gepida föld a jobb parton lakó keleti gótokéval határos volt és ez lehetővé tette egyes keleti gótoknak a Duna—Tisza közé jövetelét. Ha azonban a keleti gótok Attila halála után, miként ezt Alföldi András¹⁹ sok érveléssel bizonyítja, a Dráva és Száva közén laktak is, akkor is annyira közel voltak a Duna—Tisza-köz déli határához, a Dunához, hogy gót elemek így is kerülhettek erre a területre.

Szentes környékén talált nagy kiterjedésű temetőből ítélve vagy hosszú ideig laktak itt, vagy sokan voltak. Nem leigázott, hanem önma-

¹³ Arch. Ért. 1903. 14—22. II.; U. o. 1904. 153—170. II.; Csongrádvármegyei Tört. és Rég. Társ. I. Évkönyve, 1899.; Csallány Gábor: Szentes őskori képe (Sima: Szentes város története, 1914, 14—49. II.); Szentes (Magyar városok monografiája III.). 1928.

¹⁴ Altertümer des frühen Mittelalters, Braunschweig, 1905. I. 771—776. II.

¹⁵ Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien. Mannusbibliothek 34. sz. 6—8. II.

¹⁶ Mannus, 1924. 382—383. II.

¹⁷ I. m. 80. I.

¹⁸ Der Westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Mannus, 1931. 16. oldalon azt mondja, hogy a fibula bizonyítja, miszerint ez a „Nekropole“ is már 400-ban betelepített volt.

¹⁹ A keleti gótok betelepülése Pannoniába. (Különlenyomat a Dr. gróf Klebelsberg Kunó emlékkönyvből.) 1925. 125. I.

gával szabadon rendelkező nép voltak, amit az is bizonyít, hogy teljes fegyverzetükkel és értékes ékszereikkel együtt vannak eltemetve. De területünkön létük — ha nem is mint foglaló — feltételezhető azért is, mert Attila udvarában, akinek székhelye Hóman Bálint szerint is Szentes határában lehetett²⁰ sok előkelő germán egyén és bizonyára kísérete is tartózkodott.

Az újabb leleteket ismerve a leletekkel eddig foglalkozó szakemberek bizonyára más megállapodásra jutottak volna. Tagadhatatlan, hogy leletanyagunkban a Sziléziában honos vandálokéval sok hasonló, azonos darab van, de sok az eltérő anyag is. Nálunk nincs sem zsugorított, sem égetett temetkezés. Diculescu tévesen hivatkozik közleményében ilyenekre, mert ilyenekről a Szentes-berekháti temető ismertetésénél²¹ nem írtam. Az általam ott említett zsugorított csontváz és égetés nyoma neolithkori, ami több körülményből is megállapítható. Nem található itt hasonló, széles, vastag és hosszú kétélű kardon és paizsdudoron kívül a többi, (részben a M. Jahn által I—V. táblán közölt I—IV. száz²² és K. Tackenberg által I—IX. táblán ismertetett²³ egyéb) jellegzetes vandál tárgyhoz hasonló, sem meánderes díszítésű edény, amely pedig a jelzett korban a vandáloknál még általános használatú volt. Nincs egyetlen félkörös hátú sarkantyú, sem sűrűfésű. Az ottani fibulatípusok legnagyobb részét is hiába keressük. Viszont ott nincsenek a mi díszes csat típusaink.

A Benninger által vandálnak tartott²⁴ cékei lelet egyetlen darabja sem azonos a mi germán leletünk bármely darabjával. A simmeringi lelet kardja²⁵ azonos ugyan a mienkkel, de azonos a sziléziai vandálleletekben előfordult karddal is. Ez a kardtípus egyébként általános a germán gyalogos népeknél.

Nem Benninger hibája, hogy a berekháti temetőt a hivatkozott fibula (XLIX. 7.) alapján, nyugati gótnak tartja. Abban igaza lehet, hogy ez a fibula nyugati gót eredetű, vagy hatású, de ezt a fibulát nem Szentes-Berekháton, hanem Fábiansebestyénben, földmunkálat alkalmával találták. Bizonyító ereje tehát elvész.

A több mint 300 germán sírban talált igen sok fibula között egy sincs olyan, mint a nyíregyházi leletben levő, amelyet Kossina hasding-vandálnak tart.²⁶

Díszcsatjaink és fibuláink legjobban a keleti gót eredetűeknek tar-

²⁰ Magyar történet I. köt. 37. l.

²¹ Lásd a 13. sz. jegyzetet.

²² Die Gliederung der Wandalischen Kultur in Schlesien. Jahrbuch des Schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer, Breslau, VIII. Bd. 20—36. II.

²³ Die Wandalen in Niederschlesien. Vorgeschichtliche Forschungen, Berlin, I. Bd. Heft 2. 1925.

²⁴ Wandalenfund von Czéke—Cejkov. Annalen des Naturhistorischen Museums Wien, Band 45, 1931.

²⁵ Mannusbibliothek 51. sz. 75. l., 1931.

²⁶ Zu meiner Ostgermanen Karte. Mannus, Bd. XVI., 160—162. II

tottakéhoz hasonlítanak, vagy azokkal azonosak. Bizonyítja ezt az a 67 csat²⁷ és kb. 30 fibula, amelyeknek rajzát és leírását a bécsi tanulmányútján dr. Csallány Dezső gyűjtött össze. Az e típushoz tartozó csatok közül 46 déloroszországi, kerchvidéki, 15 lombardiai, 3 krajnai, 2 dalmáciai, 1 poroszországi, 1 spanyolországi, 1 magyarországi (szabolcsi). Ez az utóbbi azonban más típusú. Így a most ismertetendő két csatunk Magyarországon egyedülálló. Bár úgy az alak, mint a díszítés tekintetében több változat van, úgy látszik, hogy az olaszországi leletek forma tekintetében megkülönböztethetők és elválaszthatók a déloroszországi leletektől. Ez utóbbiak túlnyomó részének — 46-ból 40 — a hátsó nyúlványán egy madárfej van, a többi azonban csak négyszögletű testű; ezeknél viszont a csatkarika végződik állatfejben. Ezzel szemben az olaszországiak nagyobb részén madárfej nincs, de szegletes és karikája síma. Ha van rajtuk madárfejes díszítés, akkor nem egy, de két egymással szembe forduló madárfej van a hátsórészen. Egyébként úgy a kivitel, mint a díszítő elemek nagyjában azonosak.

A mi két csatunk (XLIX. 1., 3.) legjobban azokhoz a krimi példányokhoz hasonlítanak, amelyeknek hátsó nyúlványán egy madárfej van, sőt egyiknek karikája is két állatfejjel van díszítve. A XLIX. 1. számú csatunk majdnem azonos a keletporoszországi Kossewenben talált és Dr. Wilhelm Gaerte által ismertetett²⁸ darabbal. Csak annyiban különbözik, hogy annál középen egy kő van, a mienknél a középső, nagyobb kő körül még néhány kisebb. A nálunk járt Peter Paulsen kiel archaeológus a G. Kossina legújabb munkájában²⁹ megmutatta a fenti kosseweni lelet ábráját, amelyet Kossina is keleti gótnak tart, de korát a 600 körüli időre teszi.

A másik csat (XLIX. 3.) is hasonló, de úgy ettől, mint a mi előbb ismertetett példányunktól is eltér a középső ékkövek elhelyezésében; ennek díszítőalakja viszont az olaszországi csatoknál gyakori.

A XLIX. 2. számú csatunkhoz hasonló típusú a Repnikov által IX.

²⁷ F. R. Martin: *Fibulor och Söljor fran Kertch. K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Manadsblad*. Stockholm.

Giuseppi Moretti: *Indizi di antichita barbariche presso il castello di Arnaro, Campli (Terame) 468—70. Atti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei*. Roma. 1928.

Hans Seger: *Grabfunde der Völkerwanderungszeit aus Südrussland. Jahrbuch des Schlesischen Museum für Kunstgewerbe und Altertümer. Bd. VI. (Ostgotische Schmucksachen aus Südrussland 47—49. II.)* Breslau, 1912.

Pósta Béla: *Régészeti tanulmányok az Oroszföldön. Budapest—Leipzig, 1905. I—II. kötet. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. III—IV. köt. 455. l.*

A. Götze: *Gotische Schnallen. Germanische Funde aus der Völkerwanderungszeit. Amtliche Berichte aus den Königl. Kunst-Sammlungen. XXIX. Jahrbuch. Nr. 1. 39—48. II.* Berlin, 1907.

²⁸ Dr. W. Gaerte: *Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg, 1929. 284—5. II.*

²⁹ *Germanische Kultur in 1. Jahrtausend nach Christus. Manusbibliothek 50. sz. 1932. 135. l. 123. kép.*

T. 2. sz. a. közölt³⁰ példányhoz. Fibulánk (XLIX. 4.) is nagyon hasonlít az általa VII. T. 3. sz. a. ismertetett példányhoz. A díszítőelemek alapján, a mi 8. sz. fibulánkat is megtaláltuk nála (VI. T. 7. sz. a.), valamint a Baron J. Baye által ismertetett³¹ fibulák között is. De megtaláltam nála a Benninger által hivatkozott fibulánkhoz hasonló is³² (Fig. 9.), egy sonok-soui leletből. A krainburgi leletben³³ is több, a mienkhez hasonló tárgyat, vagy jelenséget is találók: díszítő elemet, a karikában pontokat, a díszítetlen, tömör, vastag bronzcsatokat és a bontófésűt, amelyek mind a keleti gótokra utalnak.

1. Nagyhegyi lelet.

Az alábbiakban a Nagyhegyen újabban feltárt germán temető három és berekháti egy sírleletet fogjuk ismertetni. A lelethely leírását — minthogy arról már ismételtelen szoltam — itt mellőzöm. A nagyhegyi lelőhely közvetlenül a Musa János északkeleti oldalon levő, már említett szőlője mellett van és az ott feltárt avar temetővel délről érintkezik. Somogyi Lajos tulajdona. Közvetlenül ehhez csatlakozik az északkeleti oldalon Busi Kálmán szőlője is. Az előbbi temetőben 72, utóbbiban 9 sírt tártunk, illetőleg dr. Csallány Dezső tárt fel.

Az előbbieket között két bronzkori és három jazyg, az utóbbiak közt két bronzkori is volt, sőt mindkét helyen néhány bronzkori urnát is találtunk. A germán sírok irányítása a legtöbb esetben a következő: a fej nyugaton, a láb keleten volt; de szokatlanul sok (nyolc) fordított helyzetben volt. Egy esetben egymásra temetett kettős sírt is találtunk. Valószínű, hogy az egyik germán, a másik vagy hun, vagy avar volt. Kormeghatározás szempontjából ez lett volna a legfontosabb sír, de egyiknek sem volt melléklete, csontanyaga pedig, rossz fenntartása miatt anthropológiai vizsgálatra nem használható.

Szentes környékén is gyakori az a jelenség, hogy két, sőt három más nép temetője van egymás mellett. Berekháton jazyg közelében germán és mellette avar. Zalotán jazyg és közelében avar. Nagyhegyen jazyg és germán (közösen), mellette avar. Sárgaparton jazyg és közelében avar. Kökényzugban germán, avar és honfoglaláskori. Kistőkén jazyg és avar (közösen), de volt több esetben rátemetkezés is.

Kétségtelen, hogy a nagyhegyi germán sírok közül a legfontosabbak a Somogyi Lajos és Busi Kálmán szőlőjében talált sírok. Somogyi

³⁰ N. J. Repnikov: Nekatone mogilniki obpasti Kriminszkij gotov 1—8. II. Izveszt. Imperatorszkoj Archaeologicseszkoj Kommisii S. Petersburg, 1906.

³¹ Baye baron de M. R.: Les tombeaux des goths en Crime. Pages 72—114. Memoires de la Société Nationale des Antiquités de France. Paris VII. Serie VII. 1907. U. o. Le Tour du Monde. 1897. Nr. 18. 137—8. II.

³² Beninger i. m.

³³ A. Riegl: Die Krainburger Funde. Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und Historischen Denkmale. Wien. N. F. I. 1903. 218—50. II.

Lajos szőlőjében talált 15. sír 165 cm mély volt. A csontváz fejjel keletnek, lábbal nyugatnak volt fordítva, tehát a rendszel ellenkező irányban. Kinyújtott végtagokkal, koporsó nélkül temették el. Hossza 170 cm. Csak a vastagabb végtagcsontokból maradt meg valami. A fekete homokos talajban, ilyen mélységben egyetlen ép csontvázat sem találtunk. Legtöbbször teljesen elpusztult, vagy csak a végtagok és fogzománc egyrésze maradt meg. A 15. sírban, a csontváz dereka táján, középen volt a díszes nagy csat. Közvetlen mellette, hozzátapadva, kisméretű bronzfibula feküdt; közelükben, hegygel a lábak felé irányítva, kis vaskés volt.

1. A csat (XLIX. 1.) teste és karikája erősfalú, szürkés fémből készült, öntés útján. A test hátsó, négyszegletű üregében ólomszerű anyagból öntött lap volt. A testhez vaskapoccsal illeszkedő karika alja homorú. A madárcsőr alakú nyúlvány bronzlemezből készült és belül üreges. A csattest külső kerületének hossza 52, szélessége 53 mm, tehát majdnem négyszög idomú. A hosszirányú hátsó keret peremén egymásba kapcsolódó nyolcas alakú, az első peremen két vonal közt elhelyezkedő zeg-zug díszítés van. A keret négy sarkán, kissé kiemelkedő, 8 mm átmérőjű kerek foglalat van, melyekben eredetileg valószínűleg almandin volt. A négyzet keretén belül, közvetlen a széleknél, két körülfutó vonal közötti erős mélyedésben, száraikkal egymást érintő kidomborodó kilences alakok helyezkednek el. Belső vonal mellett négyzetalakban függőlegesen álló éles gerincű rovátkák sorakoznak. A rovátkolás belső széleihez 23 mm átmérőjű szögleteskeret illeszkedik. Ebben a keretben egymással keresztet alkotó, aranylemezből készült foglalatban, középen egy nagyobb és ehhez csatlakozva négy kisebb kerek almandin foglal helyet. Az üresen maradt négy mezőben levő aranylemezen, a négy kis almandint, a középső kövel koncentrikusan haladó körívek kötik össze. Úgy a köríveket, mint az ezeket felező egyeneseket, bemélyedő, sűrű pontok alkotják. A tojásdad alakú karika külső, felső peremrészén nyolcas díszítés foglal helyet. Ez a karika hosszanti részének középvonaláig, egy-egy zeg-zug vonallal díszített ellentétes irányban kiemelkedő részig terjed. A tüske tövéhez kapcsolódó részen egy-egy madárfej van. A karika oldalán recés vonalak között kilencesalakú díszítés foglal helyet. Az állatfej szeme egy kis kerek almandin. A négyszög ellenkező oldalához a felső saroktól kezdődően félkör idomú test illeszkedik, amelyből hosszúcsőrű madárfej nyúlik ki. A félköralakú test kerete zeg-zug vonalas díszítésű. A kerettől, mélyedésben fekvő pontsorból álló dísszel elválasztott mezőben egymás mellett és fölött sorakozó bemélyített vízszintes vonalak vannak. A madárfejen, mélyedésszerű vonallal körülhatárolt foglalatban volt a szemet ábrázoló kő. A csatfelerősítésre szolgáló akaszték a négyszögletű test sarkaiban volt.

2. Kevésbé díszes, de szokatlan alakú és díszítőelemei sem gyakoriak az előbbi csattal együtt volt kis bronzfibulának (XLIX. 4.). Bár ez az alak nincs meg Hampelnél, de díszítéstechnikája sokban hasonlít

a Hampelnél bemutatott³⁴ egyik példányhoz. Bronzból készült. Hossza 55 mm. A félkorong alakú fejből keresztalakban három nyúlvány emelkedik ki. A nyúlványokon harántirányban két-két mélyedés vonul. Rövid, kissé hajlott nyaka van. A nyak végződésnél a lábrész kiszélesedik és állatfejet formál. A félkorongon és lábrészen ponttal ellátott köralakú mélyedések vannak. A láb legszélesebb részén két szemszerű kiemelkedés van; mindegyikben bemélyített keresztalak foglal helyet.

3. Kis vaskés.

Több melléklet nem volt. Megfigyelésünk szerint, ahol díszes övcsatok vannak, ott rendszerint fibula is van, de más tárgy csak ritkán fordul elő és akkor is kevés.

A 64. sír 190 cm mélyen, fejjel délnyugatnak, lábbal északkeletnek irányítva feküdt, kinyújtott végtagokkal, koporsó nélkül. A sírban 180 cm körüli magasságú, valószínűleg férficsontváz volt. Minthogy itt is csak kevés maradványt találtunk, nemét határozottan megállapítani nem lehetett. A sírban a következő tárgyak voltak: a medence felett, a gerinctől balra, tüskével a jobboldal felé fordulva díszes bronzcsat (XLIX. 2.). Ettől felfelé, a gerinc mellett bronzfibula (XLIX. 6.), lábbal az ember arca felé volt fordulva. A medence jobb oldala alatt csontfésű maradványait találtuk. A has táján, a bal combnál és lábfejnél borostyángyöngyök, melyeket valószínűleg ürge vitt oda. A lábtól kb. 10 cm-re, három bronz pipereeszköz (XLIX. 11.): fog-, vagy körömvájó, fülpiszkáló és kis lyukaskanál, azonkívül fésűtöredékek és két edénytöredék.

A leletben kétségtelenül a jellegzetes germán csat és a fibula a legérdekesebb darab.

1. A tömör, szürkésszínű fémből öntött, tojásdadalakú lapos csat test 59 mm hosszú és 36 mm széles. Felső részén lapos gerinc, a lefelé haladó oldal felületén két-két bemélyedő vonal között kapcsolt kilencesalakú, domború díszítés vonul. E bizonyára állattestet utánzó rész két végén, egy-egy füles állatfej van. Egyiknek a szeme félgömbből kiemelkedő kicsiny dudor, a másiké kerek, laposfelületű, melyen keresztalakú bemélyedő vonal látható. A két nyitott száját hengeres, tömör pálcika köti össze, amelyen a tömör, madárcsőr alakú tüske forgott. A tüske tövén vízszintes irányban vonaldíszítés van; görbülete előtt ugyancsak vonaldíszítéses kiemelkedő gerinc található; ettől kezdve végig, hosszirányú lapos sávok helyezkednek el.

2. Nagy fibula (XLIX. 6.) szürkésszínű fémből; kiemelkedő részein aranyozás nyomai látszanak. A félkorongos fejből öt, gömbölyded végű, nyúlvány ágazik ki. Fejlemezen, aranyozott mélyedésben, egymással ellentétesen két nagy S-hez hasonló díszítés van. Nyakán, függőleges irányban két mélyedés. A kéttagra osztott láb felső részének közepén elhelyezett rombusidom körül négy S alakú díszítés van. A rombus két csúcsának megfelelő két legszélsőbb ponton két kerek foglalat helyez-

³⁴ A régibb középkor emlékei Magyarhonban. I. rész, X. tábla 1/a. kép.

kedik el, melyben eredetileg kő volt. A foglalat alatt három rovátka van. A láb stilizált állatfejben végződik. A fibula peremét alkotó kiemelkedéseken egymásba kapcsolt nyolcasalakú díszítések vannak.

A Busi Kálmán földjén kiásott 77 sír a területen talált többi sírtól északra, elkülönülve, a legközelebbitől is egyenes vonalban 18,5 m távolságban egyedül volt. Lehetséges, hogy ettől keletre még vannak sírok. Ezen a részen ez évben fogok ásatni.

A csontváz 175 cm mélyen, fejjel nyugatnak, lábbal keletnek irányítva, kinyújtott végtagokkal feküdt. A fejet és a felkarcsontokat, a tulajdonos, a csatlakozó terület felásásakor kiemelte, de eltette. A sírban levő többi csontok — a bordákat kivéve — elég jó állapotban vannak. A sírban a következő tárgyak voltak:

A medencénél, közvetlen a gerincoszlop utolsó csigolyáján, tüskével a jobb oldal felé fordulva, díszes, nagy aranyozott csat, a medence alsó szélénél, lábbal jobbra díszes, nagy aranyozott fibula feküdt. Egyéb melléklet nem volt.

1. A szürkés fémből öntött csat (XLIX. 3.) teste négyszögalakú. Oldalai 53—55 mm hosszúak. Alakja, díszítése és kivitele a már ismertett XLIX. 1. csattal egyezik. Ügylátszik egy műhelyből került ki és egy öntőmodell után készült. Különbség csak a test közepén levő dísz elhelyezésében, a kövek és a csatkarika alakjában van. A közepén levő négyszögben elhelyezett aranylemez betét szélesedő végű keresztet ábrázol. A kereszt szárainak oldalaihoz idomult foglalatban egy-egy hosszúság, közepén egy kerek almandin kő volt. A csattest keretén elhelyezett négy foglalat közül egyben és hátsórészen levő madárfej szemében is meg van az almandin. A csatkarika még inkább eltér. Amaz vastag és állatfejes, emez vékony, lapos és nem kifejezetten állatfejű. Felületén, ellentétes irányban két-két pont és fölötte félkör mélyedések vannak. A karika a tüske felé keskenyül s a két elkeskenyedett részt összekötő hengeres tagra illeszkedik az alul homorú madárécsőr alakú vastag, öntött tüske.

2. Fibula (XLIX. 10.). Öntött szürkésfémből. Félkorong alakú, fején öt állatfejet ábrázoló nyúlvány van. A félkorong peremén két sorban háromszögalakú bemélyedések sorakoznak. A félkorong bemélyített elején indadisz van. A rövid nyak közepén nagyobb, szélein kisebb kiemelkedő bordák díszítik. Az ezek által körülzárt két hosszás térségben, két szemközt álló ember alakja helyezkedik el. Az igen szép alakú láb felső részén, a nyaktőnél, mindkét oldalon, két szárnyszerű nyúlvány van, ezekben három vízszintesen és egy függőleges rovátka. A láb peremeinek szélén, ellentétes háromszögalakú bemélyítések foglalnak helyet. Legszélesebb részén két kerek foglalat van, amelyből a kő hiányzik. A láb kereken belül elhelyezett rombus körül az egész testet kacsakaringó alakú díszítés tölti be. A lábfej végződése állatfejet utánoz. A fibula hossza 105 mm. A mélyedésekben aranyozás nyomai láthatók.

2. Berekháti lelet.

A Dancsik Gergely földjén feltárt 202. sírból a már általunk ismert³⁵ temető folytatólagos feltárásakor került felszínre az alábbi lelet:

Többszínű és különféle alakú üveggyöngy, csat, két fibula, kis bronzkarika két töredéke, töredékes vaskarika, kisméretű agyagorsófej és egy római rézpénz. Sajnos, ez a meghatározás előtt az éremgyűjtemény többi darabjai közé került s így egyelőre egy nagyon fontos adattól estünk el. Itt most csak a csatot és az egyik fibulát ismertetjük.

1. A jellegzetes germán csat (XLIX. 5.) nagy és vastag, szürkés-fém öntvény. Hossza 54, szélessége 43 mm. A keret díszítés nélküli, elől szélesedő. A tüsketartó felőli részen, mindkét oldalon, egy-egy téglányalakú foglalat van, melynek mélyedései valami ékkövel, vagy színes pasztával voltak kitöltve. E két szemközti foglalatot erős, gömbölyded pálcanyúlvány köti össze egymással, amely a tüske tengelyéül szolgál. A madárcsőr alakú tüske háromosztású. A lábtőnél, egy négyzetszerű részen 12×14 mm méretű foglalat van a színes pasztadísz részére. Ehhez csatlakozik a középső, síma, gömbölyded idomú törzs. Az ennek folytatásában levő harmadik rész a tüske végződése, amely 25 mm hosszán és 8 mm szélességben, mély kivájás van, a kő, vagy más díszítés számára. A díszítés valamennyi foglalatból hiányzott.

2. Két azonos anyagú, nagyságú, kivitelű és díszítésű bronzfibula (XLIX. 9.). A téglalapalakú fej síma peremén belül, egymás alatti négy sorban, körökbe mélyített pontok sorakoznak. A rombuszidomú láb középső, lapos részének díszítése ugyanolyan, mint a feje. A láb végződésénél kissé vastagodik. A domború, símafelületű végrészen két, illetőleg egy vízszintesirányú borda emelkedik ki. A fibula alakja is egészen szokatlan.

A Benninger által hivatkozott és berekhátinak jelzett fibula (XLIX. 7.) *fábiánsebestyéni leletből* való. Ezt Benninger nyugati gót hatásúnak mondja. Ez lehetséges, de a berekhátival nincs kapcsolata és így az arra ennek alapján tett megállapítása nem helytálló.

Bemutatjuk még a kökényzugi ásatás egyik gazdagabb sírjából előkerült egyik szép fibulát (XLIX. 8.), valamint egyik berekháti csatot (XLIX. 12.), amely majdnem azonos az A. Riegl által ismertett krainburgi II. t. 9. sz. és a cividalei lelet 213. sz. csatjával. A (XLIX. 7.) fibula félkorongjának pereme fogazott. A XLIX. 12. csat kétharmad, a XLIX. 8. fibula eredeti nagyságban van ábrázolva.

Csallány Gábor.

³⁵ Lásd a 13. sz. jegyzetet.